

اماكن
و آثار

میقاتها در حج

احمد زمانی

رفتن به سوی حرم امن الهی و کعبه معظمه همراه با بریدن از خود و وابستگی نفسانی، از سوئی انسان را میهمان آفریدگار جهان و صاحب خانه می‌کند و از سوی دیگر او را به دریای بیکران انسانهای پاک و دعوت شده به سوی حق متصل می‌نماید؛ زیرا کعبه اولین خانه روی زمین، محل طواف ملائکه الله و همه انبیای عظام - علیهم السلام - از آدم - ع - تا خاتم - ص - بوده و شرافتی بس عظیم دارد.

ورود به بیت الله الحرام، پروانه وار گشتن در اطراف کعبه و لمس حجر الاسود و استشمام بادهای بهشتی از رکن یمانی، از راهی میسر است که خدای - سبحان - آن را بیان کرده و رسول گرامیش - ص - جایگاه و زمان آن را معین نموده است. آنها را لباسی ساده و بدور از فخر و زینت و با شرایطی خاص.

امام صادق - علیه السلام - فرمودند: «محرم شدن جهت عمره و حج، از مواقیت پنجگانه‌ای است که رسول خدا - ص - آن را معین نمود»، سپس فرمود: «رسول خدا - ص - برای اهل مدینه و کسانی که از آنجا به مکه می‌روند، ذوالحلیفه (مسجد شجره)

و برای آنان که از شامات می‌آیند. جحفه و برای اهل نجد و عراق وادی عقیق و برای اهل طائف و آنانی که از آن مسیر عبور می‌کنند قرن المنازل و برای اهل یمن و عبور کنندگان از آن مسیر یلملم را میقات قرار داد.»^۱ آنگاه فرمود: «کسی که قصد خانه خدا را دارد، نباید از غیر این میقاتها عبور کند.»^۱

میقات‌های پنجگانه که از هر سوی، محیط بر شهر مکه و حرم امن الهی است، گویا مدخلها و دربهای ورودی برای میهمانان پروردگار متعالند؛ آنانی که از اطراف کره زمین

۱ - وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۲۲۳، باب فروع کافی، ج ۴، ص ۳۱۹، حدیث ۲ - صحیح البخاری، ج ۲، ص ۲۴۰ - صحیح مسلم، ج ۲، ص ۸۳۸، باب «مواقیت الحج و العمرة». باید گفت مضمون بالا در روایات زیادی دیده می‌شود لیکن در بعضی بجای «اهل نجد»، «اهل عراق» ذکر شده و بجای «اهل شامات»، «مغرب» را آورده‌اند، که در حقیقت تفاوت چندانی ندارد؛ زیرا همه روایات باب درصدد بیان جهت میقاتها است. لذا در بعضی از کتابهای فقهی، میقات جحفه را برای اهل مصر، شام، مغرب، اندلس، روم و... نوشته‌اند و برای اهل عراق و کسانی که در مشرق زمین هستند ذات عرق را و برای اهل یمن و هند و... یلملم را میقات دانسته‌اند پس اینها درصدد بیان جهت میقاتها بوده‌اند. جواهرالکلام، ج ۱۸، ص ۱۱۳ - الفقه علی المذاهب الأربعة، ج ۱، ص ۶۴۰، مواقیات الإحرام.

خوانده شده‌اند و مصداق «یا تون من کل فج عمیق»^۲ گردیده‌اند و می‌خواهند مراسم حج ابراهیمی را به جای آورند.

میقات اولین محلی است که حاجی اعلان حضور می‌کند و در مقابل خالق یکتا خود را برهنه از همه وابستگی‌ها نموده و با حالتی خالصانه فریاد: «لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ...» بر می‌آورد. این حضور و شهود است و شاید یکی از اعلی مراتب آن است که زبان اولیای خدا را کُند می‌کند و توان لبیک گفتن را از آنان می‌گیرد. همچنانکه مالک بن انس می‌گوید: به همراه جعفر بن محمد - علیهما السلام - جهت بجا آوردن مناسک حج رفتم، چون به میقات رسیدم، آن حضرت را دیدم که در حالت احرام هرچه می‌خواست «لبیک» بر زبان جاری کند، صدا در گلویش قطع می‌گردید و حالش دگرگون می‌شد بطوری که نزدیک بود از روی مرکب به زمین افتد. عرض کردم، ای فرزند رسول خدا بگو ذکر «تلبیه» را. در جواب فرمود: چگونه بگویم «لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ» و حال آنکه در حضورش ایستاده‌ام، می‌ترسم جواب آید: «لَا لَبَّيْكَ وَلَا سَعْدِيكَ»^۳.

پس میقات جایگاهی است که زیارت بیت‌الله الحرام از آن جا شروع می‌شود و قاصد حج نمی‌تواند بدون احرام از میقات عبور کند و یا قبل از آن محرم گردد - مگر در صورت نذر - لذا کسانی که از کشورهای مختلف و راه‌های دور عزم مکه کرده‌اند و می‌خواهند حج و عمره بجا آورند، باید داخل میقات گردند و محرم شوند.

دقت در سخنان امام زین‌العابدین - علیه السلام - در گفتگوی خود با «شبللی»^۴ بعد از اتمام اعمال حجش، ما را به اهمیت احرام و میقات و فضای ملکوتی و حالات عرفانی آن توجه می‌دهد. آنگاه که فرمود: «آقای شبللی! آیا برای احرام وارد میقات شدی؟ و دو رکعت نماز احرام گزاردی، و تلبیه را بر زبان جاری کردی؟!»

شبللی جواب داد: «بلی یابن رسول الله» حضرت پرسید: «آیا هنگام ورود به میقات

۲ - حج : ۲۷.

۳ - الامام جعفر الصادق - علیه السلام - دراسات و أبحاث، ص ۳۰۶ - خصال صدوق، ج ۱، ص ۱۶۷ - الحج فی الكتاب و السنة، ص ۳۷۵.

۴ - الشبللی عنوان جمعی از علما، زهاد و عرفای شبله است. شبله قریه‌ای است در ماوراءالنهر (نزدیک سمرقند) که دارای دانشمندان فراوانی بوده است و راوی حدیث از رجال همان قریه است. (وفیات الاعیان، ج ۲، ص ۴۱).

نیت این بود که تحصیل شرایط زیارت بیت الله الحرام کنی؟ و در موقع بجای آوردن دو رکعت نماز احرام، توجه کردی که بایهترین اعمال و بالاترین حسنات به خدای - سبحان - تقرب پیدا می کنی؟ و هنگام لبیک گفتن قصد کردی که براساس تعهدی خاص - طاعت در مقابل او امرش و خودداری از معصیتش - تلبیه بگویی؟!»

عرض کرد: «نه یابن رسول الله»، حضرت فرمود: «پس در این صورت، نه داخل میقات شده ای و نه نماز خوانده ای و نه لبیک واقعی گفته ای!»^۵

بدیهی است هر یک از مواقیت بحث های مستقل و عمیق فقهی و عرفانی و تاریخی دارد، که در جای خود بحث گسترده تری را می طلبد و ما در این نوشتار به صورت گذرا و کوتاه آنها را بررسی نموده ایم.

۵ - مستدرک الوسائل، ج ۲، کتاب الحج، ابواب العود إلى منى، باب ۱۷، ص ۱۸۷.

بررسی واژه میقات

«میقات» بر وزن «مِفعال» است که در اصل «مِوقَات» بوده، واو ساکن و حرف ما قبل آن کسره داشته، لذا تبدیل به یاء شده است و جمع میقات مواقیت می‌باشد. بحثی است میان علما و محققین و آن این که واژه «میقات» اسم آلت است یا اسم زمان و مکان؟

مرحوم سلطان العلماء در حاشیه شرح لمعه می‌گوید: «میقات اسم آلت است مانند مفتاح» و نیز فرموده است: «میقات اسم آن چیزی است که به وسیله آن، چیز دیگری معین می‌شود از جهت زمان و مکان».^۶ بعضی مانند شهید اول گفته‌اند: میقات از نظر لغت اسم مکان و زمان است؛ زیرا اسم زمان و مکان از ثلاثی مجرد بر وزن مفعال آمده است؛ مانند میلاد؛ یعنی «زمان ولادت» و یا میعاد؛ یعنی «وعده‌گاه».

طریحی در مجمع البحرین تا حدی همان معنا را اراده می‌کند و ذیل آیه شریفه: «إِنَّ يَوْمَ الْفِصْلِ كَانَ مِيقَاتًا» می‌گوید: میقات زمان معین برای انجام کاری است که مجازاً بر مکان اطلاق شده مانند: «مواقیت الحج»؛ یعنی مکانهای معین که احرام حج در آن منعقد می‌گردد^۷ و آیه شریفه «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ»^۸ دلالت بر زمان معین جهت انجام حج «تمتع، قران و افراد» دارد و همچنین کلمه «میقات» در آیات دیگر دلالت بر زمان معین می‌کند که به تعبیر لسان العرب:

المیقات: مصدر الوقت. و الأخره: میقات الخلق. و مواضع الإحرام: مواقیت الحج. و الهلال میقات الشهر و نحو ذلك.^۹

و در اصطلاح مواقیت عبارت تست از: «مواضع و أزمته معینة لعبادة مخصوصة»؛ مکان

۶- شرح لمعه، ج ۱، ص ۲۱۹. چاپ حجری، المیقات اسم یوقت به الشئ فهو اسم آلة كالمفتاح أى یحدد زماناً أو مكاناً.

۷- مجمع البحرین، طریحی، ج ۱، ص ۲۲۷، ماده وقت.

۸- بقره: ۱۸۹.

۹- لسان العرب، ج ۲، ص ۱۰۸، ماده وقت.

و زمان معین برای عبادت خاص.^{۱۰}

پس می‌شود نتیجه گرفت که میقات شامل اسم زمان و مکان است؛ یعنی زمان و مکان معین را در بر می‌گیرد و شاید بتوان گفت تعبیر صاحب جواهر - ره - در بحث مواقیت تعبیر زیبا و جالبی است؛ آنجا که می‌فرماید:

«المواقیت جمع میقات و المراد به هنا «فی الحج» حقیقةً او توسعاً مکان الاحرام». ^{۱۱} مراد از کلمه میقات در بحث حج - حقیقةً یا مجازاً - اماکن خاص است.

با توجه به آنچه گذشت می‌توان گفت که میقات بر دو قسم است:

۱ - میقات زمانی   ۲ - میقات مکانی

الف: میقات زمانی

برای احرام عمره تمتع، حج تمتع، افراد و قران، ماههای شوال، ذی‌قعدة و همچنین ذی‌حجه از ابتدای آن تا پیش از ظهر روز عرفه (نهم ذی‌حجه) - بطوری‌که حاجی بتواند همه اعمال عمره تمتع را انجام دهد و محرم به احرام حج تمتع گردد و خود را جهت وقوف اختیاری عرفه به سرزمین عرفات برساند - تعیین گردیده است.^{۱۲}

بعضی از فقها آن را دو ماه شوال، ذی‌قعدة و ده روز اول ذی‌حجه دانسته‌اند.^{۱۳} اکثر فقها - رضوان الله علیهم - در بحث میقات زمانی استدلال به آیه شریفه «الحج أشهر معلومات...» کرده‌اند. اگر مقصود اعمال حج باشد و از آن جهت که بخش عمده‌ای از اعمال در ایام تشریق انجام می‌شود و ممکن است بعضی از اعمال حج مانند اعمال حرم - طواف و نماز طواف و سعی بین صفا و مروه و... - را تأخیر انداخت در این صورت میقات زمانی شامل شوال، ذی‌قعدة و همه ذی‌حجه خواهد شد.^{۱۴}

۱۰ - غایة المنتهی، ج ۲، ص ۲۹۵، ۲۹۶.

۱۱ - جواهر الکلام، ج ۱۸، ص ۱۰۲.

۱۲ - سلسله الینابیع الفقهیه، ج ۸، کتاب السرائر، ابن ادریس، ص ۵۰۹ - آن را نسبت به شیخ طوسی در کتاب خلاف و مبسوط می‌دهد.

۱۳ - همان کتاب ج ۷، المهدب فی الفقه، قاضی طرابلسی، ص ۲۷۳.

۱۴ - همان کتاب، ج ۸، کتاب الغنیه، علی بن زهره، ص ۳۸۹.

معاویة بن عمار می‌گوید: امام صادق - علیه‌السلام - در مورد آیه شریفه «الحج أشهر معلومات فمن فرض فیهن الحج فلارفت ولافسوق و لاجدال فی الحج»^{۱۵} فرمودند: «ماههای حج؛ شوال، ذی‌قعدة و ذی‌حجه است»^{۱۶} و اگر مقصود از آیه شریفه عمل ابتدایی حج؛ یعنی احرام باشد نظر اول و دوم را می‌توان با روایت علی بن ابراهیم تقویت کرد؛ او می‌گوید: ماههای حج؛ شوال، ذی‌قعدة و ده روز از ذی‌الحجه است.^{۱۷}

ب: میقات مکانی و آن بر دو قسم است:

- ۱ - میقات کسانی که مسکنشان از مکه معظمه بیش از ۱۶ فرسخ فاصله دارد. در کتابهای مختلف فقهی آنگاه که بحث از میقات مکانی به میان آمده برای اینها ۵ میقات معروف را ذکر کرده‌اند. لیکن شهید اول مکه مکرمه را برای حج تمتع اضافه می‌کند که ۶ تا می‌شود.^{۱۸}
- مرحوم علامه حلی - ره - در کتاب قواعد و محقق حلی در مختصر النافع مانند شهید اول موافقت را ۶ تا ذکر می‌کنند.^{۱۹}
- و بعضی از فقها مانند صاحب دروس سرزمین فخر^{۲۰} را نیز برای حج بجهها اضافه می‌کند و همچنین فروعی دیگر بر آن می‌افزاید که ۱۰ میقات می‌شود.^{۲۱}
- ۲ - أدنی الحل: برای کسانی است که داخل مکه هستند و می‌خواهند عمره مفرده

۱۵ - بقره: ۱۹۷.

۱۶ - وسائل الشیعه، ج ۸، باب ۱۱، ص ۱۹۶، حدیث ۱.

۱۷ - فروع کافی، ج ۴، ص ۲۹۰، حدیث ۳.

۱۸ - شرح لمعه، ج ۱، ص ۲۲۰.

۱۹ - سلسله‌الینابیع الفقهیة، ج ۸، قواعد الاحکام، علامه حلی، ص ۷۴۳ - همان کتاب، مختصر النافع، محقق حلی، ص ۶۶۷.

۲۰ - «فخر» وادی معروفی است که در مدخل شهر مکه از سوی مسجد تنعیم واقع شده و امروز به - شهداء - معروف است و در روز یوم الترویبه در سال ۱۶۹ هـ «حسین بن علی بن حسن بن حسن بن علی بن ابی طالب (ع)» با سپاه عباسیان جنگیده و با یارانش به شهادت رسید، که قبر او الآن در آن جا است. - تاریخ مکه، ازرقی، ج ۱، ص ۱۹۱.

۲۱ - جواهر الکلام، ج ۱۸، ص ۱۰۲.

بجا آورند. این افراد می‌توانند از حدود حرم خارج شده و در اولین نقطه حلّ مُحرم گردند؛ لیکن افضل و قدر متیقن همان میقاتهای معروف سه گانه ذیل است:

۱ - مسجد تنعیم: این میقات در شمال غربی حرم و در هفت کیلومتری شهر مکه واقع شده که نزدیکترین میقات به شهر مکه است و امروز متصل به شهر شده است. و بناست شهر صنعتی در نزدیکی مکه شود. این مسجد و این محلّ را از آن جهت تنعیم می‌نامند که در وادی نعمان واقع شده و این وادی از سمت راست منتهی به کوه نعیم و از سمت چپ منتهی به کوه «ناعم» است.^{۲۲}

رسول گرامی اسلام به عبدالرحمن بن ابی بکر^{۲۳} دستور داد همسرش - عایشه - را بدین وادی ببرد تا محرم به احرام عمره مفرده گردد.^{۲۴}

۲ - الحُدَیْبِیَّة: روستایی است در مسیر جدّه و حدود ۴۸ کیلومتر از مکه فاصله دارد، در آنجا چاه ابی نیز واقع است. از آن جهت آن را حدیبیه نامیده‌اند که در این مکان حدود ۱۳۰۰ تا ۱۵۰۰ نفر با رسول گرامی اسلام - ص - در زیر درختی بنام «حدباء» بیعت کردند که به «بیعت رضوان» معروف گردید - (از قول اُصمعی:!) و آیه شریفه «لقد رضی اللّهُ عن المؤمنین إذا بیاعونک تحت الشجرة...»^{۲۵} نازل گشت.^{۲۶}

حدیبیه دورترین نقطه حل است - و به قول محمد بن موسای خوارزمی، رسول خدا - ص - از آنجا محرم گشت و عمره مفرده بجای آورد.^{۲۷}

۳ - جِغْرَانَةُ: این محلّ در شمال شرقی مکه معظمه در مسیر طائف در ابتدای درّه «سرف» می‌باشد و در این جا چاهی است که محلّ بنام آن چاه می‌باشد، الآن در آنجا باغستان کوچکی است که مسجد با عظمتی در کنارش ساخته شده است - و چاههای

۲۲ - معجم معالم الحجاز، ج ۲، ص ۴۴ - معجم البلدان، ج ۲، ص ۴۹ چاپ بیروت.

۲۳ - «عبدالرحمن بن ابی بکر» برادر عایشه بوده است.

۲۴ - وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۱۵۳ - سنن البیهقی، ج ۵، ص ۶.

۲۵ - فتح: ۱۸.

۲۶ - مجمع البحرین، طریحی، ج ۳، ص ۳۴۳.

۲۷ - معجم معالم الحجاز، ج ۲، ص ۲۴۶ - معجم البلدان، ج ۲، ص ۲۲۹.

۲۸ - حرکات جِغْرَانَةُ براساس، لسان العرب، ج ۴، ص ۱۴۱.

نزدیک به یکدیگر دارد و فاصله آن با مکه حدود ۲۹ کیلومتر می باشد.^{۲۹} بعضی فاصله آن را ۷۱ میل (۱۱۳۴۰ متر) ذکر کرده اند.^{۳۰}

پیغمبر اکرم - ص - در این سرزمین فرود آمد و غنائمی را که از هوازن در غزوه حنین به دست آمده بود تقسیم کرد.^{۳۱}

و بنا بر نقل ابوالعباس قاضی: رسول خدا - ص - در ماه ذی قعدة سال ۸ هجرت در آنجا محرم گشت و به سوی مکه آمد و عمره مفرده بجای آورد.^{۳۲}

احرام عمره مفرده از اذنی الحل

تحریر الوسيله: اذنی الحل میقات برای عمره مفرده است - چه بعد از حج قران یا افراد یا در ایام دیگر باشد - و بهتر این است که در خارج حرم از میقات حدیبیه یا جعرانه یا تنعیم محرم گردد و مسجد تنعیم نزدیکترین اینها است به مکه معظمه.^{۳۳}

مناسک حج: اگر مکلف در مکه باشد و بخواهد عمره مفرده بجا آورد، جایز است از حرم خارج شده و احرام ببندد و واجب نیست به یکی از مواقیت رفته و از آنجا محرم شود. و بهتر این است که احرامش در یکی از این سه جا باشد: حدیبیه، جعرانه، تنعیم.^{۳۴}

فقها معمولاً غیر از سه محل فوق حدود دیگر حرم مانند اضانه لبن، وادی عرنه و... را متعرض نشده اند؛ زیرا پیدا کردن حد حرم مقداری مشکل است^{۳۵} و این سه مکان جایی است که رسول گرامی اسلام از آنجاها محرم گردیده است. همانطوری که گذشت.

۲۹ - معجم معالم الحجاز، ج ۲، ص ۱۴۹.

۳۰ - معجم البلدان، ج ۲، ص ۱۴۲ - شاید اختلاف عدد از جهت اختلاف راهها باشد.

۳۱ - معجم معالم الحجاز، ج ۲، ص ۱۵۱.

۳۲ - المغازی للواقدی، ج ۳، ص ۱۰۸۸. جواهر الکلام، ج ۱۸، ص ۱۱۹.

۳۳ - تحریر الوسيله، ج ۱، ص ۳۷۶ - مسأله ۷ - ترجمه شده.

۳۴ - مناسک حج آیة الله العظمی خونی، ص ۷۲، مسأله ۱۴۰.

۳۵ - بعضی مسجد نمره در عرفات را میقات عمره مفرده معرفی کرده اند که این خلاف احتیاط است زیرا معلوم نیست آن مسجد خارج حرم باشد.

تاریخچه میقات‌های پنجگانه

همان‌گونه که گذشت رسول گرامی اسلام - صلی الله علیه و آله و سلم - میقات‌های پنجگانه را تعیین و نامگذاری نمود که این امر از سوی شیعه و سنی مورد اتفاق است و ما در ابتدای این نوشتار آن را از کتب مختلف ذکر نمودیم. و در اینجا تاریخچه هر یک از میقاتها را توضیح خواهیم داد.

۱ - مسجد شجره: ۳۶

آن را «ذوالحلیفة»^{۳۷} و آبار علی و یا آبیار علی^{۳۸} نامیده‌اند که هر کدام جهت و وجهی دارد. این مسجد در (حدود) ۱۰ کیلومتری مدینه منوره به طرف مکه واقع شده و میقات کسانی است که از این ناحیه به سوی بیت‌الله الحرام می‌روند.

این میقات معتبرترین میقاتها است؛ زیرا رسول گرامی اسلام - ص - و بعضی از همسران آن حضرت و ائمه معصومین - علیهم السلام - از آنجا محرم گشته‌اند.

از امام صادق - علیه السلام - سؤال شد چرا رسول خدا - ص - در میان میقاتها عنایت و توجهش به این میقات بیشتر بوده است و بیشتر از آنجا محرم گردیده‌اند؛ بلکه از مواقیت چهارگانه دیگر محرم نشده‌اند.

حضرت فرمود: وقتی رسول خدا - ص - به معراج رفت و به سوی آسمانها سیر داده شد، آنگاه که برابر مسجد شجره رسید، فریاد برآمد «یا محمد»، رسول خدا - ص - جواب

۳۶ - چون در آن محل درختی بنام - سُمرة - بوده و پیغمبر اکرم - صلی الله علیه و آله و سلم - در زیر سایه آن درخت فرود می‌آمدند و نماز می‌خواندند و محرم می‌شدند. بنام - الشجرة - معروف گردیده است. و در زیر این درخت - اسماء دختر محمد بن ابی بکر - به دنیا آمده است. - معجم معالم الحجاز، الجزء: ۳، ص ۴۸.

۳۷ - حَلِيفَة از کلمه حلفه گرفته شده که آبی بوده بین دو قبیله: بن چشم بن بکر بن هوازن و بنی خفاجه که هر دو منسوب به عقیل بودند. - معجم معالم الحجاز، الجزء: ۳، ص ۴۸.

۳۸ - منطقه مسجد شجره از مناطق کشاورزی بوده و بدون شک توسط علی بن ابی طالب - علیه السلام - چاههایی در آنجا زده شده که از آن استفاده می‌شده، که به آبار علی معروف گشته است، البته چاههای دیگری هم بوده، رسول خدا - ص - قبل محرم شدن در یکی از این چاهها خود را شستشو داده و غسل نموده است. - مدینه شناسی، سید محمد باقر نجفی، ج ۱، ص ۱۸۲. - فروع کافی، باب حج النبوی، ج ۴، ص ۲۴۵، حدیث ۴.

داد: «لَبَّيْكَ»، سپس به او گفته شد: «آیا تو یتیمی نبودی که پناهت دادیم و آنگاه که تو را بر سر دو راهی یافتیم هدایتت کردیم.» وقتی این کلمات را شنید فرمود:

«إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمَلِكَ، لِاشْرِيكَ لَكَ»؛ «همانا ستایش و نعمتها و سلطنت مخصوص تو است.»

امام صادق - علیه السلام - فرمود: به همین جهت رسول خدا - ص - از مسجد شجره محرم می‌گشت نه از دیگر مواقیت.^{۳۹}

رسول خدا - ص - از این میقات سه مرتبه جهت زیارت بیت‌الله الحرام محرم گردیدند:

الف: در سال هشتم هجرت پس از غزوه بنی مصطلق، ماه رمضان و شوال را در مدینه به سر برد و دوم ماه ذی قعدة آهنگ عمره مفرده نمود، و به همگی اعلان کرد و حتی کفار قریش نیز فهمیدند که او عزم عمره دارد. به همراه عده زیادی از یاران^{۴۰} به سوی ذوالحلیفه آمد. در این سفر چهار تن از زنان به نامهای - ام سلمه (همسر رسول خدا) و ام عماره، ام منیع و ام عامر اشهلی - نیز همراه بودند که اینان اعم از مهاجرین و انصار بودند. نماز ظهر را در مسجد شجره خواندند سپس جلو درب محرم گشتند و ذکر تلبیه «لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمَلِكَ، لِاشْرِيكَ لَكَ» را بر زبان جاری کردند و بدین ترتیب بسیاری از یاران آن حضرت در مسجد شجره محرم گشتند و سپس عازم مکه معظمه گردیدند که با منع کفار، منتهی به صلح حدیبیه گشت.^{۴۱}

ب: در سال هفتم هجرت در روز دوشنبه ششم ذی قعدة رسول خدا - ص - جهت احرام عمره مفرده به مسجد شجره رفت، این احرام بجای احرام عمره‌ای بود که در سال گذشته از آن حضرت فوت شده بود و همان افرادی که در سال ششم با رسول

۳۹ - وسائل الشیعه، ج ۸، ابواب المواقیت، ص ۲۲۴، حدیث ۱۳.

۴۰ - گفته شده همراهان رسول خدا - ص -، ۱۱۶ نفر بودند و بعضی ۱۴۰۰ نفر و بعضی دیگر ۱۵۲۵ نفر هم نقل کرده‌اند.

۴۱ - المغازی، واقدی، ج ۲، ص ۵۷۴ - تاریخ پیامبر اسلام، دکتر محمد ابراهیم آیتی، ص ۴۲۵ - سیره ابن هشام، ج ۳، ص ۳۲۲.

خدا - ص - در حدیبیه شرکت داشتند دوباره همراهی نمودند، مگر چند نفری که در خیبر به شهادت رسیده یا فوت کرده بودند.

آن روز چون به ذوالحلیفه رسیدند نماز ظهر را اقامه فرمودند و بعد از آن محرم گردیدند و به سوی مکه معظمه حرکت کردند. در این سفر رسول خدا - ص - ۶۰ شتر جهت قربانی به همراه داشتند که با سربلندی و موفقیت، بعد از مدت کوتاهی وارد مکه معظمه شدند و اعمال خود را به پایان رساندند و طبق قرارداد سه روز ماندند و سپس به مدینه منوره بازگشتند. این عمره به «عمره القضاء» معروف گشت.^{۴۲}

ج: حجة الوداع: سعید بن محمد بن جبیر از پدرش نقل می‌کند که روز شنبه ۲۵ ماه ذی‌قعدة رسول خدا - ص - از مدینه منوره به سوی مکه معظمه به طرف ذوالحلیفه خارج شد. - در آن سال یعنی سال یازدهم هجرت مردم را توصیه به رفتن به حج می‌نمود - نماز ظهر را دو رکعتی در ذوالحلیفه بجا آورد و سپس محرم گشت. بعضی گفته‌اند: آن روز را به شب رساند و شب در مسجد شجره بیتوته کرد تا اینکه همه یاران به همراه قربانی‌های خود جمع شوند، سپس فرمایش نزدیک ظهر محرم گردید. در آن سال رسول خدا - ص - از ناحیه خود و علی بن ابی طالب - ع - قربانی نمود و حجتش را به پایان رسانید.^{۴۳}

ساختمان مسجد شجره

با تأمل در احادیث و روایاتی که از امام چهارم زین العابدین و امام ششم «جعفر بن محمد» - علیهم السلام - و مالک بن انس فقیه اهل مدینه و... نقل شده روشن می‌شود که ساختمان مسجد در جای درخت سمره بوده است. و همچنین در کتاب «المناسک و اماکن طرق الحج و معالم الجزيرة» که در قرن سوم هجری تألیف شده، از مسجد شجره به

۴۲ - تاریخ پیام اسلام، دکتر محمد ابراهیم آیتی، ص ۴۲۵ - الکامل فی التاریخ، ابن اثیر، ج ۲، ص ۲۲۷ - با اختلاف مختصری در خروج رسول خدا - ص - از مدینه که می‌نویسد: در ماه ذی حجه رسول خدا با ۷۰ شتر برای عمره رفت.

۴۳ - الکامل فی التاریخ، ابن اثیر، ج ۲، ص ۳۰۲ - المغازی، واقدی، ج ۳، ص ۱۰۸۹.

«المسجد الكبير» یاد می‌کند و می‌گوید: در ذوالحلیفه دو مسجد متعلق به رسول خدا - ص - می‌باشد؛ اول: مسجد کبیر که در سمت راست مکان مرتفعی به نام «بیداء» واقع شده و مردم از آن جا محرم می‌شوند و به مکه می‌روند. و مسجد دیگر مُعَرَّش است که در قسمت پایین «بیداء» و جهت قبله مسجد شجره واقع شده. رسول خدا - ص - بعد از بازگشت از مکه معظمه در این مسجد بیتوته می‌کرد، و نماز می‌خواند، و صبحگاهان خارج می‌شد.^{۴۴}

کتاب‌های حدیثی و فقهی مانند فروع کافی، کلینی و وسائل الشیعه، شیخ حر عاملی و جواهرالکلام در مورد مستحبات نماز در این مسجد بحث نموده‌اند.

در قرن پنجم (۵۷۸ - ۵۸۱ ق) ابن جبیر می‌نویسد: چون به وادی عقیق رسیدیم مناره سفید و بلند مسجد ذوالحلیفه را مشاهده کردیم.^{۴۵}

در اکثر سفرنامه‌های حجّ سخنانی از ساختمان مسجد شجره به میان آمده است که نیاز به یادآوری نیست. شکی نیست که مسجد شجره تا امروز بارها تجدید بنا گردیده و امروز هم بنایی عظیم دارد و زائران زیادی را در آغوش می‌گیرد که با فریاد ذکر تلبیه فضای ملکوتی خاصی بر آن حاکم است.

۲ - جُحْفَه:

دومین میقات است که رسول خدا - ص - برای اهل مصر و شامات و کسانی که از آن مسیر به سوی مکه معظمه می‌آیند تعیین کرده است.

جحفه روستای بزرگی است که تپه‌های مرتفع و بلندی دارد و در مسیر راه مدینه به مکه واقع شده و فاصله آن تا مکه معظمه به اندازه چهار مرحله است،^{۴۶} اگر چه بعضی مانند السکری گفته است: فاصله جحفه تا مکه معظمه سه مرحله می‌باشد^{۴۷} صاحب معجم

۴۴ - المناسک و اماکن الطرق الحج و معالم الجزيرة، تحقیق حمد الجاسر، ص ۴۲۸.

۴۵ - رحلة ابن جبیر، ص ۱۶۷ به نقل از مدینه شناسی، ص ۱۸۳.

۴۶ - مروج الذهب، مسعودی، ج ۱، ص ۵۰۳.

۴۷ - مرحله: مقدار مسافتی است که مسافر به صورت عادی در یک روز طی می‌کند «المنجد: لغت رحل» که می‌شود گفت

۴۸ کیلومتر است. و در مجموع امروز از راه اتوبان هجرت حدود ۲۲۰ کیلومتر می‌باشد.

معالم الحجاز مدعی است که فاصله صحیح آن ۵ مرحله می‌باشد و شهرهایی که در این فاصله قرار گرفته به ترتیب نام می‌برد: مَرَّ الظَّهْرَانِ، عَسْفَانَ، الدَّفَّ، الطَّارِفَ (القَضِيمَةَ) و سپس می‌رسد به جحفه که با رابع ۲۲ کیلومتر فاصله دارد، آنگاه می‌نویسد:

در نزدیکی جحفه غدیر خم با فاصله سه میل (۵۷۶۰ متر) ^{۴۸} واقع شده که چشمه‌ای در آن جاری است و به همین جهت درختان زیادی در آنجا وجود دارد. رسول خدا - صلی الله علیه و آله و سلم - در برگشت از حَجَّةِ الْوَدَاعِ عَلَیْ بِنِ ابِی طَالِبٍ - ع - را به مقام وصایت خود معرفی کرد و فرمود: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيْ مَوْلَاهُ، اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَعَادَ مِنْ عَادَاهُ...» ^{۴۹}

نام دیگر جحفه «مَهْيِعَةَ» می‌باشد، همانطوری که در روایات زیادی از شیعه و اهل سنت وارد شده و بعضی معتقدند، این نام را رسول خدا - صلی الله علیه و آله و سلم - گذاشت هنگامی که فرمود: «اللَّهُمَّ انْقُلْ وَبَاءَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَهْيِعَةَ»؛ یعنی بار خدایا مرض وبایی را که در مدینه است به «مَهْيِعَةَ» ^{۵۰} - که همان جحفه باشد - منتقل کن.

در ابتدای جحفه مسجدی به نام رسول خدا - ص - (مسجد النبی) بنا گردیده و در آخر آن نزدیکی علامتهای میقات - مسجد الانمه - می‌باشد. ^{۵۱}

در عِلَّتِ نامگذاری جحفه گفته‌اند: در جاهلیت «عبیل بن عوص بن ارم بن سام بن نوح» با فرزندان خویش در این منطقه سکونت داشته‌اند ولیکن سیل آنها را هلاک نمود، پس از آن، آنجا را جحفه نامیدند؛ زیرا به ساکنان خود اجحاف نمود. ^{۵۲}

میقات حجفه در زمان رسول خدا - ص - مورد عنایت صحابه بوده، همان‌گونه که در سال ششم هجرت در جریان غزوه حدیبیه، عده‌ای از یاران آن حضرت در «ذوالحلیفه»

۴۸ - معجم معالم الحجاز، عاتق بن غیث البلادی، ج ۲، ص ۱۲۴.

۴۹ - محاسبه براساس هر میل ۴۰۰۰ فزاع و هر فزاع تقریباً ۴۸ سانتی‌متر شده است. و هر سه میل یک فرسخ شرعی است.

۵۰ - المنجد: مهیعة - زمین وسیع و طولانی را می‌گویند.

۵۱ - معجم معالم الحجاز، ج ۲، ص ۱۲۴.

۵۲ - التاریخ، طبری، ج ۱، ص ۱۴۴، ذکر فزیه نوح - علیه‌السلام - الکامل فی التاریخ، ابن اثیر، ج ۱، ص ۷۵، مروج

الذهب، مسعودی، ج ۱، ص ۵۰۳.

احرام خود را به تأخیر انداختند و در جحفه مُحرم گشتند.^{۵۳}

البته در جمع‌بندی روایت به این نتیجه می‌رسیم که احرام بستن از مسجد شجره افضل است بویژه برای کسی که از مدینه منوره حرکت می‌کند و چنانچه انسان به جهت مریضی یا دوری راه - مانند کسی که راه او از مغرب، مصر و شام و... باشد و - نتواند به مسجد شجره برود باید از جحفه محرم گردد، همان طوری که روایت ابی بصیر آن را تأیید می‌کند.

«عَنْ أَبِي بصير قال قلت لأبي عبد الله - ع - خصال عابها عليك أهل مكة قال: ما هي؟ قلت: قالوا: أحرم من الجحفة، و رسول الله أحرم من الشجرة. قال - ع - الجحفة أحد الوقتين، فأخذت بأدناهما و كنت عليلاً.»

ابوبصیر گفت به حضرت صادق - ع - عرض کردم: مردم مکه بعضی از کارها را بر شما عیب می‌گیرند. فرمود چه کاری را؟ گفتم مردم می‌گویند: شما از جحفه محرم شده‌اید و حال آن که رسول خدا - ص - از مسجد شجره محرم می‌شد. در جواب فرمود: جحفه هم میقات است و من نزدیکترین میقات را به مکه انتخاب کردم و من مریض بودم.^{۵۴}

اطلاق روایت فوق به همراه روایت دیگر^{۵۵} اثبات می‌کند جواز احرام را از میقات جحفه^{۵۶} گویا امام صادق - علیه السلام - فرموده‌اند: جحفه یکی از میقاتها است و احرام از آن جایز و بلا مانع است و اگر من افضلیت احرام در مسجد شجره را درک نکرده‌ام به خاطر مریضی بوده است.

امروز در میقاتگاه جحفه مسجد مجللی را ساخته‌اند که هزاران حاجی می‌تواند در آن محرم گردد، اگر چه این مسجد ریشه تاریخی ندارد.

۵۳ - المغازی، واقدی، ج ۲، ص ۵۷۴.

۵۴ - وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۲۲۹، حدیث ۴.

۵۵ - ر، ک: وسائل الشیعه، ج ۸، ص .

۵۶ - جواهر الکلام، ج ۱۸، ص ۱۱۱.

۳- وادی عقیق

در میان بلاد عرب وادی عقیق‌های گوناگونی است که بعضی از نویسندگان مانند الحموی در معجم البلدان چهار جا^{۵۷} و بعضی دیگر مانند عاتق بن غیث بلادی هفت جا^{۵۸} را معرفی می‌کنند و فهیم محمد شلتوت در حاشیه کتاب «تاریخ المدينة المنوره» دو جا را معرفی می‌کند.

۱- وادی عقیق؛ منسوب به عقیق بن عقیل می‌باشد.

۲- عقیق المدینه؛ که رسول خدا - ص - آن را وادی مبارک خواندند.

ابن عباس می‌گوید: رسول خدا - ص - فرمود: «أتانی الليلة أت من ربی - و هو بالعقیق - أن صل فی هذا الوادی المبارك و قل عمرة فی حجة».

جبرئیل در یکی از شبها - در وادی عقیق - از سوی پروردگارم بر من نازل شد و گفت: در این وادی مبارک نماز بگزار و عمره را ضمیمه حج کن.^{۵۹}

و امام صادق - علیه السلام - فرمودند: «وقت رسول الله - ص - لأهل العراق العقیق و أوله المسلخ و وسطه غمرة و آخره ذات عرق و أوله أفضل».

رسول خدا - ص - برای عراقی و کسانی که از آن جهت عبور می‌کنند وادی عقیق را معین فرمود.

و سپس فرمود: ابتدای عقیق «مسلخ» و میانه آن «غمره» و انتهای آن «ذات عرق» است و احرام در ابتدای آن افضل است.^{۶۰}

وادی عقیق بین نجد و تهامه واقع شده و در انتهای آن کوه «عرق» واقع است که مشرف بر منطقه ذات عرق می‌باشد.^{۶۱} و سیلاب آن به سرزمینهای پست تهامه

۵۷- معجم البلدان، ج ۴، ص ۱۳۸. «عقیق الیمامة، عقیق بنی کلاب، عقیق المدینه، عقیق نزدیک دریای سرخ».

۵۸- معجم معالم الحجاز، ج ۶، ص ۱۳۶ «اضافه بر وادی عقیق‌های معجم البلدان، عقیق الحسا، عقیق الطائف و عقیق العسیره ذکر کرده است».

۵۹- تاریخ المدینه المنوره، ج ۱، ص ۱۴۶.

۶۰- وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۲۲۷، باب ۳، حدیث ۴.

۶۱- معجم البلدان، الحموی، ج ۴، ص ۱۰۷.

می‌ریزد.^{۶۲}

یونس بن عبدالرحمان از امام کاظم - علیه السلام - نقل می‌کند که حضرت فرمود:
در وادی عقیق از «وجرة» محرم شوید.

اصمعی می‌گوید وجرة بین مکه و بصره واقع شده که ۴۰ میل با مدینه فاصله دارد و
در آنجا عمران و آبادی وجود ندارد.^{۶۳}

فاصله آن را مختلف ذکر کرده‌اند که مسافت فوق تقریباً ۷۳ کیلومتر می‌شود و
بعضی فاصله وادی عقیق را تا مدینه منوره ۴ برید دانسته‌اند که هر برید ۲۸ کیلومتر است؛
تقریباً مساوی ۱۱۲ کیلومتر خواهد شد.^{۶۴}

چه بسا اختلاف ذکر مسافت بخاطر وسعت وادی عقیق باشد که معمولاً مورد سؤال
حجاج و مسلمانان آن روز بوده که به بعضی از آن روایات اشاره شد.

۴ - قرن المنازل:

و آن میقات اهل یمن و طائف است و در روایات آمده میقات اهل نجد می‌باشد که
این به واسطه تعدد راهها است. گفته شده قرن المنازل دهی است که فاصله آن تا مکه ۵۱
میل است.

«قَرْن» کوهی است مشرف بر سرزمین عرفات که از مکه دو مرحله^{۶۵} فاصله دارد.
به آن قرن الثعالب و قَرْن هم گفته می‌شود.^{۶۶} با یک محاسبه مختصر و روشن معلوم
می‌شود هر دو مسافت تقریباً به یک اندازه می‌باشند. و امروز هم قرن المنازل مشخص و
معلوم است.

۶۲ و ۶۳ - جواهر الکلام، ج ۱۸، ص ۱۰۴ به نقل از تهذیب اللغة، و ص ۱۰۵.

۶۴ - اخبار وادی مبارک «العقیق»، محمد حمد حسن شراب، ص ۳۹.

۶۵ - مرحله مقدار راهی است که مسافر در روز بصورت عادی طی می‌کند تقریباً حدود ۴۸ کیلومتر است. مسافت قرن

المنازل تا مکه مکرمه بر اساس مرحله $۴۸ \times ۲ = ۹۶$

و هر میل ۴۰۰۰ ذراع که هر ذراع تقریباً ۴۸ سانتی متر است. تبدیل مقدار مسافت از میل به متر

(متر) $۹۷۹۲۰ = ۱۹۲۰ \times (میل) \times ۵۱$

۶۶ - جواهر الکلام، ج ۱۸، ص ۱۱۳.

شاعر عرب «عمر بن ابی ربیع» در مورد قرن المنازل می‌گوید:
 ألم تسأل الرّبع أن ینطقا   بقرن المنازل قد أخلقا؟
 «آیا نمی‌پرسی مکانی را که دوستان در فصل بهار در آن جمع بودند تا اینکه سخن
 بگویند؛ آن مکان در قرن المنازل است که همه چیز آن نابود شده است.»^{۶۷}

۵ - یَلْمَلَمَ:

آخرین میقاتی است که در روایات برای اهل یمن و کسانی که از آن طریق عبور
 می‌کنند معین شده و به آن «الملم»، «یرمرم» و «لملم» نیز گفته شده، صاحب جواهر - ره -
 فرموده: فاصله یلملم تا مکه معظمه دو مرحله است.^{۶۸}
 این میقات در جنوب شهر مکه واقع شده و حدود ۱۰۰ کیلومتر فاصله دارد که در آن
 سرزمین مسجد معاذ بن جبل قرار دارد.

تقریباً دو مسافت فوق یکی است و چندان تفاوتی ندارد.

مرزوقی می‌گوید: «یلملم» اسم کوهی است در ناحیه طائف که دو تا سه شب
 مسافت بین آن تا مکه مکرّمه است، از طرفی این میقات در جنوب بندر جدّه واقع شده و
 زمانی که باران می‌آید و سیل جاری می‌شود رودهای زیادی مانند: حُنن، وُذیان، تَصیل،
 نُمار، شَکیل و... به این وادی سرازیر است و از این جهت این سرزمین قابلیت کشت و زرع
 بسیار زیادی را دارد، که تاکنون متأسفانه از آن بهره‌برداری نشده و همچنان بی آب و علف
 و لم یزرع باقی مانده است.^{۶۹}

۶۷ - معجم معالم الحجاز، الجزء ۷، ص ۱۱۸.

۶۸ - جواهر الکلام، ج ۱۸، ص ۱۱۳.

۶۹ - معجم معالم الحجاز، جزء ۱۰، صص ۲۸ - ۲۹.